

Aleksander Peczenik

Den juridiska argumentationens rationalitet: dialog, logik och sanning

I denna artikel kommer jag att bemöta tre invändningar emot juridisk argumentation, nämligen (1) tesen att den är ologisk, (2) tesen att den är godtycklig, och (3) tesen att den inte ger någon sann kunskap om gällande rätt.

1. Dialog

Låt mig börja med den första invändningen. Det sägs ofta att den juridiska argumentationen inte består av logiskt hållbara slutledningar. Beakta t ex följande uppfattning:

Beträffande möjligheten att på logisk väg extrahera lägre, speciella normer ur högre, allmänna normer kan man börja med ett viktigt påpekande. Normer är praktiska satser, men såväl deduktions- som induktionslogiken gäller enbart teoretiska satser . . . Vad man i verkligheten gör, när man tycker sig genom bindande deduktion härleda den speciella normen ur den allmänna, är, att man på en mera konkret situation tillämpar de värderingar, som ligger till grund för den allmänna normen. Men dessa värderingar är icke tillgängliga för en exakt mätning, och i den mera konkreta situationen kan tillkomma andra hänsyn ände, som har varit bestämmande för den allmänna normen (Strömberg 1980 s 138).

Den skeptiska uppfattningen att logiken enbart gäller teoretiska satser kan emellertid besvaras. Logik för praktiska satser stöder sig bl a på följande av varandra oberoende och tillräckliga omständigheter. (1) Sådana logiska ord som "inte", "om . . . så", eller "och" har samma eller åtminstone en liknande mening i det teoretiska och i det praktiska sammanhanget. Formallogiken uttrycker betydelsen (meningen) hos sådana ord. (2) Om en person uttalar en äkta normativ sats, sådan som t ex "A skall betala B 100 kr", önskar han sig implicit att alla logiska följder av satsen "A betalar B 100 kr" är sanna. (3) Om en person samtidigt uttalar två inbördes inkonsistenta praktiska satser,

t ex "A skall betala B 100 kr" och "A skall inte betala B 100 kr", så önskar han sig att de motsatta teoretiska satserna "A betalar B 100 kr" och "A betalar inte B 100 kr" skulle vara sanna. Det kan de inte vara, följaktligen är de praktiska satserna som uttrycker önskan att förverkliga det omöjliga logiskt inkonsistenta. Frågan om logiska relationer mellan praktiska satsar kan inte diskuteras i denna artikel. Läsaren hänvisas t ex till Alchourrón och Bulygin 1981, Moritz 1972 och Weinberger 1979 s 96 ff. Anhängare av den skeptiska tesen om den juridiska argumentationens ologiska karaktär menar emellertid ofta något annat, nämligen att den faktiskt förekommande juridiska argumentationsprocessen inte består av deduktiva slutledningar utan av en översikt av argument för och emot ett visst ställningstagande. Man kan härvid använda t ex Arne Naess' modell (Naess 1981 s 84-85):

En pro aut contra-översikt är en åskådlig översikt över de tyngst vägande av de argument som enligt författaren till översikten eller enligt någon bestämd person eller grupp talar för och de argument som talar emot ett påstående. Översikten slutar med en konklusion och förutsätter därför att argumenten vägs i förhållande till varandra.

Enligt min mening kan den juridiska argumentationen säkert framställas som en pro aut contra-översikt, men den kan likväl vara logiskt korrekt.

Beakta följande exempel. Hr A och fru B söker en statlig forskartjänst. Hr A åberopar sina vetenskapliga skrifter, fru B sina. Sakkunniga utses. Tjänstetillsättningsproceduren kan framställas som följande dialog.

Steg 1. A säger att hans skrifter meriterar honom till tjänsten. Vi kallar A:s påstående för *pro-argument 1*. B säger att hennes skrifter är bättre; vi kallar det för *contra-argument 1*. De sakkunniga sätter A i det främsta rummet. De konstaterar således att pro-argumentet har övervikt över contra-argumentet.

Steg 2. Fru B anför *contra-argument 2*, d v s kräver företräde på grund av sitt kön. Jämställdhetslagen 6 § 3 st har följande lydelse:

När det på en arbetsplats inte råder i huvudsak jämn fördelning mellan kvinnor och män i en viss typ av arbete eller inom en viss kategori av arbetstagare, skall arbetsgivaren vid nyanställningar särskilt anstränga sig för att få sökande av det underrepresenterade könet och söka se till att andelen arbets-

tagare av det könet efter hand ökar. Vad nu har sagts gäller dock inte om särskilda skäl talar emot sådana åtgärder eller de rimligen inte kan krävas med hänsyn till arbetsgivarens resurser och omständigheterna i övrigt.

B:s argumentation har nu en viss övervikt över A:s argumentation.

Steg 3. Nu åberopar A sina större pedagogiska meriter, samt grundlagsbestämmelsen RF 11:9, 2 st, som lyder:

Vid tillsättning av statlig tjänst skall avseende fästas endast vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet.

Detta *pro-argument 2* ger A ett visst övertag.

Steg 4. B svarar, att hennes forskning är mera relevant, eftersom den bättre beaktar de svenska förhållandena. Jämvikt mellan A och B uppstår till följd av detta *contra-argument 3*.

Steg 5. *Pro-argument 3* består av att A – som råkar vara en utlänning – underkänner B:s argumentation, enär den innebär etnisk diskriminering. A får åter ett övertag.

Steg 6. Argumentationen slutar. A får tjänsten.

2. Juridisk syllogism

Då den juridiska argumentationen framställs som en dialog, riktas vår uppmärksamhet på dess *förlopp* och *dynamik*. Dialogens dynamiska karaktär uttrycker sig bland annat i det faktum att de ursprungligen ganska vårdslöst framförda påståendena så småningom modifieras. A har kanske sagt ursprungligen följande: ”Eftersom mina skrifter är överlägsna så bör jag få tjänsten”. Senare har han modifierat sitt påstående och hävdar t ex som följer: ”Eftersom mina skrifter, pedagogiska meriter och hänsyn till förbud av etnisk diskriminering väger tyngre än B:s skrifter och hänsyn till jämställdhetslagstiftningen så bör jag få tjänsten”.

Vill man å andra sidan framställa argumentationens *slutresultat* som en *logisk följd* av de anförda påståendena, beaktar man endast de argument som s a s överlevt dialogen. Man kan alltså på ett förenklat sätt framställa argumentationen i det anförda fallet som följande *syllogism*.

Den ursprungliga premissen 1
(Jämställdhetslagen 6 § 3 st)

När det på en arbetsplats inte råder . . . jämn fördelning mellan kvinnor och män . . . , skall arbetsgivaren . . . få sökande av det underrepresenterade könet . . . Vad nu har sagts gäller dock inte om särskilda skäl talar emot sådana åtgärder . . . (o s v)

Den ursprungliga premissen 2 (RF 11:9, 2 st)

Vid tillsättning av statlig tjänst skall avseende fästas endast vid sakliga grunder, såsom förtjänst och skicklighet

Den ursprungliga premissen 3 (faktabeskrivning)

Herr A och fru B söker en statliga forskartjänst. A och B åberopar sina respektive skrifter, pedagogiska meriter o s v. Dessutom åberopas B:s kvinnliga kön, A:s etniska ursprung . . . o s v

Den ursprungliga premissen 4
(sakkunnigutlåtanden)

A:s skrifter är så och så mycket bättre än B:s skrifter . . . A:s pedagogiska meriter är så och så mycket större än B:s pedagogiska meriter . . . B:s verksamhet är så och så mycket mer relevant . . . o s v

Den tillagda premissen 5 (en precisering av en regel)

Vetenskapliga skrifter, pedagogiska meriter, skrifternas relevans, kön, etnisk ursprung . . . o s v utgör sakliga grunder vid tillsättning av statlig tjänst, om följande villkor är uppfyllda . . . o s v

Den tillagda premissen 6 (en avvägningsnorm)

Om x:s skrifter är så och så mycket bättre än y:s skrifter . . . ; om x:s pedagogiska meriter är så och så mycket större än y:s pedagogiska meriter . . . ; om y:s verksamhet är så och så mycket mer relevant än x:s verksamhet . . . ; om proportionen mellan kvinnor och män på det ifrågavarande området är sådan och sådan . . . ; om x är man och y är kvinna; o s v; så bör man ge x företräde framför y

O s v. Här måste en rad ytterligare premisser tilläggas, vilka är rätt svåra att precisera

.....

Slutsats

A bör få tjänsten

3. Juridiska språng

Låt mig nu formulera vissa kommentarer.

(1) Juridisk argumentation kan framställas som *logisk deduktion* ur rättsnormer, faktabeskrivning och en mängd tillagda premisser.

(2) Vissa tillagda premisser är *avvägningsnormer*. Man kan t ex tänka sig en norm som har följande struktur:

Ett så och så stort övertag av x över y avseende vetenskapliga skrifter väger i situationstypen S tyngre än ett så och så stort övertag av y över x beträffande en annan merittyp, T.

En sådan norm måste givetvis precisera vad som menas med situationstypen S och merittypen T, samt ange hur man mäter ett "så och så stort" övertag. En sådan precisering är svår att göra. Vetenskapliga och andra meriter kan inte mätas exakt. Ännu svårare är det att exakt beskriva den situation i vilken prioritetsordningen gäller. Man kan tänka sig undantagssituationer i vilka en annan prioritering är rimligare. Någon uttömmande lista av undantagssituationer kan inte formuleras.

(3) Icke desto mindre kan *vissa* tillagda premisser uppfattas som säkra. Två typer av dessa kan nämnas. För det första uttalar den formella beslutsteorin sådana satser som t ex att man bör sträva efter maximering av förväntad nytta. Den rika beslutsteoretiska litteraturen skall emellertid inte beröras här. För det andra finns det en omfattande juridisk tradition, som innehåller vissa rättskällennormer och argumentationsnormer, t ex följande:

Lagar skall beaktas vid rättstillämpningen. Prejudikat bör beaktas vid rättstillämpningen. Juridisk litteratur får beaktas vid rättstillämpningen. Endast mycket starka skäl kan motivera analogislut som leder till att en person straffas. Om lagen tillåter någon att göra mer, då är det också tillåtet för honom att göra mindre. Om en senare lag är oförenlig med en tidigare, bör man tillämpa den senare.

Och så vidare, och så vidare. (Jfr Peczenik 1983 a, ss 33–69 och 1983 b, ss 55–133). Jag kommer inte att diskutera svåra frågor rörande sådana normers rättfärdigande. Låt mig blott konstatera att de ingår i det juridiska argumentationssystemet, m a o i det juridiska paradigmet, och bildar grund för *det juridiskt tillräckliga rättfärdigandet*.

(4) Rättskälle- och argumentationsnormerna gör det möjligt för yrkesskickliga jurister att relativt ofta uppnå konsensus rörande premisser för den juridiska argumentationen i svåra fall. I särskilt svåra rättsfall, vilka tas upp till prövning av de högsta domstolsinstanserna, förekommer större meningsskiljaktigheter, men juristerna utgår ofta ifrån antagandet, att även sådana fall har ett begränsat antal riktiga lösningar. En jurist, som tänker så rationellt som möjligt, skulle kunna finna de riktiga lösningarna. Men om man inom det juridiska argumentationssystemet söka komplettera en premismängd av vilken fallets lösning logiskt följer.

(5) Det juridiska argumentationssystemet kan emellertid ifrågasättas. De juridiska rättskälle- och argumentationsnormerna kan kritiseras och försvaras. Inte ens frågor rörande de mest elementära rättskällennormerna, t ex frågan "Varför skall lagar beaktas vid rättstillämpningen?" saknar mening. En anarkist kan ju hävda att lagar inte skall tillämpas. Då det juridiska argumentationssystemet ifrågasätts eller försvaras, argumenterar man utanför det juridiska paradigmet. Man bedriver då ett *djupgående rättfärdigande* av den juridiska argumentationens premisser.

(6) Härvid måste jag emellertid anta en ganska pessimistisk hypotes om det praktiska förnuftets gränser. Jag tror inte att slutsatser rörande den juridiska argumentationens *djupgående* rättfärdigande logiskt följer ur någon ändlig premismängd som skulle accepteras av alla människor, om dessa hade tänkt så rationellt som möjligt.

Dessa funderingar ligger bakom påståendet att den juridiska argumentationen innehåller *språng* som leder till att premismängden *transformeras*. Låt mig därför införa begreppet "berättigat juridiskt språng".

Ett berättigat juridiskt språng från premismängden p till slutsatsen q föreligger om, och endast om (1) q inte utgör någon deduktiv slutsats av p ; och (2) slutledningen från p till q kan förvandlas till en deduktiv sådan genom att en ändlig mängd premisser tilläggs som är evident (säker) inom det juridiska paradigmet; men (3) slutledningen från p till q inte kan förvandlas till en deduktiv sådan genom att en ändlig mängd premisser tilläggs som är så säkra (evident) att över huvud taget ingen rationell människa kan ifrågasätta den.

Ett berättigat juridiskt språng innebär alltså att man litat på premisser vilka är säkra så länge man stannar inom det begränsade, juridiska, argumentationssystemet, men osäkra då man lämnar detta system.

Det går alltså att logiskt rekonstruera den juridiska argumentationen som en deduktivt korrekt sådan, men priset för en sådan rekonstruktion är hög – den rekonstruerade argumentationen måste innehålla kontroversiella premisser. Det är kanske bara detta som gör den juridiska argumentationen ”ologisk”. Men nästan all argumentation – t o m en naturvetenskaplig sådan – förefaller vara ”ologisk” i denna svaga mening. Hur många empiriska satsen följer av en ändlig mängd *helt säkra* premisser?

4. Rationalitetsbegreppet

Men är inte den juridiska argumentationen godtycklig? En känd rättsfilosof har om vissa etablerade juridiska argumentationsmetoder fällt omdömet, att de ger juristen möjligheten att

på en passende måte legitimere det resultat, han finder påkraevet som ’retfaerdigt’ eller socialt ønskeligt i overensstemmelse med sin retsoverbevisnings postuler . . . Med få undtagelser – er disse metoder så viseligt indrettet, at de aldrig pånøder sig, men kan udvaelges efter behov (Ross 1953 s 181).

Enligt min mening behöver den juridiska argumentationen inte vara godtycklig, eftersom den kan uppfylla vissa rationalitetskrav, och dessa bestämmer till en viss grad argumentationens utgång. Med hänsyn till det begränsade utrymmet kommer jag att endast säga få ord om den juridiska rationaliteten. I övrigt hänvisas till Robert Alexys arbeten (t ex Alexy 1978).

Att man argumenterar rationellt innebär att ens slutsatser *stöds av goda skäl*. Man måste därför förklara vad som menas med ”skäl”, och vilka skäl som är ”goda”.

Alla skäl avser fakta, värden eller logiska samband i olika kombinationer. Angående fakta och värden kan det sägas att en rationell människa måste åtminstone för sig själv uppriktigt beskriva de ting, processer och samband som är relevanta för argumentationen och korrekt redovisa sina värderingar. Angående logik låt mig bara påpeka att rationalitetsbegreppet innefattar kravet på att man drar deduktivt korrekta slutsatser ur de antagna premisserna. I den *juridiska* argumentationen omfattar de relevanta fakta – vilka skall, bör eller åtminstone får beaktas – bl a lagar, prejudikat, lagars förarbeten

och de i samhället etablerade värderingarna. Vidare omfattar de juridiska fakta olika sedvanerättsliga rättskälle- och argumentationsnormer (se ovan). "Värden" betyder i detta sammanhang de värden som den argumenterande personen själv accepterar eller åtminstone skulle acceptera om han hade haft tillräcklig kunskap.

Rationalitet består emellertid inte blott i det faktum att man redovisar faktiska, värderande och logiska skäl för sin åsikt, utan även i att skälen är *goda*. Goda skäl uppfyller på ett godtagbart sätt följande två vaga villkor: de är till en viss grad *generella* och *stöder* samt stöds av många andra skäl. Generalitetskravet gäller moral, begreppsbildning och teoribildning. Moralen kräver rättvisa, d v s universalitet av normer och värderingar, såsom att lika skall behandlas lika. Generalitetskravet är dock relevant inte blott i moralen utan i all tankeverksamhet. Att tänka innebär att man använder begrepp, inte blott namn på individuella föremål. Begreppet "svan" betecknar således *alla* svanar, och uppfyller härigenom ett visst generalitetskrav. Dessutom begagnar man sig av vetenskapliga och erfarenhetsmässiga teorier, vilka oftast är ännu mer generella. Förutom generalitetskravet uppfyller goda skäl som sagt på ett godtagbart sätt kravet på att de skall ge stöd åt och få stöd av många andra satser. Att ett skäl stöder en slutsats innebär att skälet kan vara en relevant del av en icke-godtycklig premissmängd från vilken slutsatsen logiskt följer. Detta stöd villkor är vagt, till följd av relevanskravets vaghet. Man kan överväga följande precisering. Skälet p stöder q om följande villkor är uppfyllda: (1) p tillhör en premissmängd av vilken q logiskt följer och (2) q inte följer av premissmängden om p har avlägsnats därifrån och (3) ingen godtycklig sats ingår i premissmängden.

När det finns en tillräckligt omfattande mängd av skäl som stöder olika slutsatser – samt i en viss utsträckning stöder varandra – uppstår en komplicerad stödstruktur som kallas för *koherens*. Någon exakt koherensteori kan inte utarbetas i denna uppsats. Huvudproblemet består av det faktum att uttrycket "en tillräckligt omfattande mängd av skäl" inte kan ersättas med någon exakt bestämning. Snarare är det så att olika argumentationsformer *från fall till fall* visar vad som bör anses vara koherent.

I den *juridiska* argumentationen uttrycks generalitetskravet bl a i den fundamentala idéen att lika fall skall behandlas lika. Stödkravet i juridisk argumentation är dubbelt. För det första har den juridiska argumentationen ett visst stöd av lagar och andra rättskällor. För det

andra besitter den ett visst stöd i moralen, och detta på tre olika sätt. Vissa moralprinciper tycks "ligga bakom" vissa konkreta rättsregler, t ex den moraliska jämställdhetsuppfattningen ligger bakom den ovan angivna jämställdhetslagen. Moralerna tycks också ligga bakom vissa juridiska argumentationsnormer. Låt oss bara tänka på analogislutets utbredning i civilrätten, och på andra argumentationsnormer som kräver generalitet och därmed rättvisa. Moralerna stöder slutligen på ett svagt sätt rättsordningen som helhet. En normativ ordning som kallas för gällande rätt får i regel anses vara etiskt bättre än kaos. Om den inte var det, skulle många personer vägra kalla den för gällande rätt.

5. Juridisk sanning

Även om rationalitetskravets relevans för den juridiska argumentationen gör att den inte är helt godtycklig, kan kritikerna ändå påpeka dess viktiga svaghet. En teoretisk argumentation, t ex inom naturvetenskapen, sägs vara underkastad *sanningsidealet*. En korrekt argumentation tjänar till att härleda sanna slutsatser från sanna premisser. Har då den juridiska argumentationen något med sanning att göra, fastän den är värdebemängd och språngfylld? För att besvara denna fråga måste man säga något om begreppet "gällande rätt". Gällande rätt är ett komplex av sammanhängande komponenter. Giltighet är en av egenskaper hos såväl hela komplexet som rättsnormerna. Gällande rätt är alltså ett komplex av följande komponenter: (1) normer; (2) handlingar vilka ger normerna deras samhälleliga karaktär, t ex lagstiftningshandlingar, en normenlig praxis, o s v; och (3) "övernormer", vilka ger normerna giltighet, t ex grundnormen att "grundlagarna bör följas" (jfr t ex Peczenik 1983 a, ss 25 ff och 1983 b, ss 42 ff).

Dessa tre komponenter bildar tillsammans den samhälleligt etablerade rätten. Men begreppet "gällande rätt" är dubbeltydigt och betecknar även något annat, rationellt tolkad rätt. Denna rätt består av komponenterna 1-3 jämte komponenten (4) rationell tolkning.

Den fjärde komponenten leder emellertid till allvarliga ontologiska problem. Kan den tolkade rätten vara densamma för alla rationella tolkare, fastän tolkningen är värderande och beroende av den språngfyllda juridiska argumentationen? Det naturliga svaret på denna fråga

är som följer. Gällande rätt är samma för alla om alla rationellt tänkande tolkare, vilka anslutit sig till det juridiska paradigmet, skulle enas härom. Rätten är just det de skulle säga den är (jfr Aarnio et al 1984, sista kapitlet). Men om de inte kan enas, så spricker gällande rätt i flera personliga system. Vi har således att göra med *tre* entiteter: (1) den samhälleligt etablerade rätten, t ex stiftad lag, samma för alla; (2) den rationellt tolkade rätten, samma för alla; och (3) en mängd av personliga normsystem, som alla rekommenderar en viss tolkning.

Slutsatsen angående den juridiska sanningen är följande. Den juridiska argumentationen är kapabel att närma sig både *sanningen* om samhälleligt etablerad rätt och *idealet* av den optimalt rationellt tolkade rätten.

Härvid måste emellertid två frågor behandlas: (1) Kan satser om samhälleligt etablerad rätt vara sanna? och (2) I vilken mening kan satser om den optimalt tolkade rätten vara riktiga?

Den första frågan har aktualiserats av bl a Olivecronas kritik av rättighetsbegreppet. Beakta t ex följande åsikter:

Men vad är det väl man får veta genom meddelandet att A är ägare till fastigheten X? . . . Varken när det gäller fordringsrätt eller äganderätt blir rättighetens existens verifierad. Vad som verifieras är, vid sidan av rättsreglernas innehåll, förhandenvaron av vissa rättsfakta. Utsagan om rättighetens existens är varken sann eller falsk . . . Även när det gäller den upplysande funktionen beror alltså användbarheten av termerna rättighet och skyldighet på *regelbestämtheten* vid bruket av orden. (Olivecrona 1976 ss 225 och 227).

Olivecronas åsikter ger upphov till komplicerade tolkningsfrågor vilka inte kan tas upp i denna artikel. En möjlig tolkning av hans teori är följande. Sanning kan bara tillskrivas fysikaliska fakta. Uttalar man sig om rättsregler eller om en rättslig kvalifikation av fakta, kan ens utsagor vara regelbestämda eller inte, men aldrig sanna eller falska. En sådan sanningsteori är alltså påverkad av en mycket restriktiv ontologi, vilken förutsätter att rättsreglerna egentligen inte finns i någon strikt mening. En sådan ontologi strider klart mot den juridiska diskursens grundförutsättningar. Om denna ontologi avvisas kan ett påstående av typen "Normen N ingår i den samhälleligt etablerade rätten här och nu" anses vara sann om något av följande villkor är uppfyllt: (1) Den samhälleligt etablerade rättens lexikaliska mening eller dess logiska konsekvenser omfattar normen N, eller (2) Den

samhälleligt etablerade rättens mening, fastställd med användning av de samhälleligt etablerade argumentationsnormerna, omfattar normen N, eller (3) Normen N ingår i eller utgör en logisk konsekvens av den rätt som juristernas majoritet uppfattar som samhälleligt etablerad.

Uttrycken som "lexikalisk mening" och "etablerade argumentationsnormer" kräver en explikation, kanske i anslutning till något slags konsensusteori. En sådan explikation kräver en annan artikel. Poängen är emellertid att det finns någon komplicerad verklighet som uttrycket "samhälleligt etablerad rätt" antyder.

Man kan emellertid inte påstå något sådant om den optimalt tolkade rätten. Låt mig därför avsluta med att notera en rad likheter och skillnader mellan å ena sidan sanna satser om den samhälleligt etablerade rätten (SER), och å andra sidan riktiga satser om den optimalt rationellt tolkade rätten (ORR).

(1) *En likhet.* En sats om SER är sann om den stämmer överens med SER. En sats om ORR är sann om den stämmer överens med ORR.

(1*) *En skillnad.* En sann sats om SER motsvarar den SER som redan funnits då satsen uttalats. En riktig sats om ORR uttrycker å den andra sidan den rationellt tolkade rätt, som skapats genom tolkning, och inte funnits innan satsen uttalats. Sanning motsvarar den befintliga verkligheten, en rationell tolkning skapar en ny verklighet.

(2) *En likhet.* Medan sanna satser om SER bestäms av SER, bestäms även riktiga satser om ORR av vissa saker som redan funnits före tolkningsprocessen, nämligen SER, de traditionella rättskällor och argumentationsnormerna, samt tolkarnas åsikter om rationalitet, rättvisa m m.

(2*) *En skillnad.* En sann sats om SER motsvarar helt den verkliga SER. En riktig sats om ORR motsvarar å den andra sidan delvis många olika saker, bl a SER, argumentationsnormerna och rättvisuppfattningarna, och bildar en kompromiss mellan dem.

(3) *En likhet.* Vetenskapsteori visar att sanningsidealet är lika ouppnåeligt som rationalitetsidealet. Den juridiska argumentationen kan bara närma sig, men aldrig helt uppnå, vare sig sanningen om SER eller den optimala rationaliteten.

Frågan om den juridiska argumentationens sanning och riktighet är alltså mycket komplicerad. Låt det vara en varning för en alltför enkel rättsfilosofi.

Litteratur

A Aarnio och andra, *Paradigms, Change and Progress in Legal Dogmatics*, 1984.

C Alchourrón och E Bulygin, "The Expressive Conception of Norms", i R Hilpinen (red), *New Studies in Deontic Logic*, Dordrecht 1981.

R Alexy, *Theorie der juristischen Argumentation*, Frankfurt/M 1978.

M Moritz, "Kann das (richterliche) Urteil deduziert werden", *Festschrift till Ekelöf*, Stockholm 1972.

A Naess, *Empirisk semantik*, Uppsala 1981.

K Olivecrona, *Rättsordningen*, 2 uppl Lund 1976.

A Peczenik, *The Basis of Legal Justification*, Lund 1983 (a)

A Peczenik, *Grundlagen der juristischen Argumentation*, Wien - New York 1983 (b).

A Ross, *Om ret og retfaerdighed*, Köpenhamn 1953.

C Weinberger och O Weinberger, *Logik, Semantik, Hermeneutik*, München 1979.